

Myra Nijhof & Ad van der Logt:

Faust en Mefistofeles Een vakoverstijgend project in de tweede fase

Na de invoering van de Tweede Fase raken steeds meer scholen geïnteresseerd in het opzetten van een vakoverstijgend project. Dergelijke projecten bevorderen de samenhang tussen de vakken en besparen tijd, omdat ze vaardigheden die zijn opgenomen in de eindtermen van de afzonderlijke taal- en kunstvakken in één keer aanleren.

Bij de vergelijking van toneel, film, muziek, beeldende kunst en verhalend proza die hetzelfde thema reflecteren, leren leerlingen literatuur- en kunstuitingen te observeren, analyseren, erop te reflecteren en in een gemeenschappelijke Europese context te plaatsen.

Het Interfacultair Centrum voor Lerarenopleiding, Onderrichtontwikkeling en Nascholing (ICLON) in Leiden begeleidt en ondersteunt scholen die een geïntegreerde aanpak willen verwezenlijken.

Gekozen werd voor het thema Faust en Mefistofeles. De oude legende blijkt heel vruchtbaar als inspiratiebron voor het ontstaan van uiteenlopende kunstwerken vanaf de vroege Middeleeuwen tot de postmoderne tijd in heel Europa.

Het verhaal over de geheimzinnige Dr. Faustus en zijn “bondgenoot”, de duivel, heeft in de loop der tijden op diverse plaatsen een groot aantal artistieke metamorfoses ondergaan. De producten die ontstaan zijn, zijn niet alleen pluriform, maar kunnen ook op verschillende niveaus begrepen en

gewaardeerd worden. Dit leek ons een uitstekend uitgangspunt om bij leerlingen reacties uit te lokken over verschillende kunstvormen. Bij de keuze van het materiaal hebben we besloten van elk van de vier taalgebieden Engels (drama), Frans (opera), Duits (film) en Nederlands (verhalend proza) steeds een andere kunstvorm aan te bieden die het thema *Faust en Mefistofeles* reflecteert.

Thema en leerdoelen

Een aantrekkelijke kennismaking met de stof was ons doel. Aan de hand van enkele geselecteerde voorbeelden wilden we leerlingen laten zien hoe dichters en kunstenaars in verschillende tijden het oude volksverhaal verwerkt hebben tot toneel, verhalen, schilderijen, muziek en film. Vervolgens wilden we leerlingen “leerervaringen” laten opdoen met gedrukte én met audiovisuele teksten. De leerweg moest verlopen via observatie van het kunstmateriaal, in kaart brengen van de observaties, analyseren en vergelijken van resultaten, trekken van conclusies en uitvoeren van productieve en creatieve opdrachten, waarbij een stukje zelfgemaakt scenario ontstaat, of muziek bij een al bestaande Mephisto-liedtekst. Het project doet een beroep op een goed ontwikkelde leesvaardigheid in de moderne vreemde talen. Zowel primaire als secundaire teksten dienen in de oorspronkelijke taal gelezen te worden. Indien dat niet wenselijk is, kunnen docenten een beschikbare Nederlandse vertaling aanbieden.

Op het ICLON bespreken we in een workshop met de deelnemende docenten de organisatie rond het project en enkele voorbeelden van voorgestructureerde lessen, waarin aan de hand van de stof ook het beschouwingapparaat ontwikkeld wordt waarmee leerlingen naar de kunstwerken kijken. Aan het eind van het traject moeten leerlingen in staat zijn een individueel waardeoordeel te vormen en hun eigen positie als lezer/kijker/luisteraar te bepalen.

Afbeelding 1: Overzicht van de geïntegreerde vakken en de gekozen kunstwerken

Duits/film	Frans/opera	Engels/toneel	Nederlands/roman
<i>Mephisto</i> , roman van Klaus Mann <i>Mephisto</i> , film van István Szabó	<i>La Damnation de Faust</i> , opera van Berlioz	<i>Dr. Faustus</i> , toneelstuk van Christopher Marlowe	<i>Witte tongen</i> , roman van Wouter Godijn; <i>De vieze engel</i> , roman van P.F. Thomése.

Duits en geïntegreerd film-literatuuronderwijs

De keuze viel op de film *Mephisto* van István Szabó (1981), naar de roman van Klaus Mann (1936) en bekroond met de Oscar voor de beste niet-Amerikaanse film van 1981.

De toneelspeler Gustav Gründgens, naar wie het hoofdpersonage van de roman en film is gemodelleerd, geldt als de meest omstreden grote Duitse acteur van de twintigste eeuw. In de rol van Mephisto, de duivel in Goethe's *Faust*, viert hij triomfen. Vóór de nazi's, onder de nazi's en na de nazi's. Daarbij beroept hij zich er steeds op zuiver tijdloos theater te maken.

Terwijl na de machtsovername door Hitler een groot aantal intellectuelen vlucht, blijft Gründgens in Berlijn theater maken naar de zin van de nazi's. Het pact met de duivel schijnt bezegeld te zijn. Klaus Mann, die tot de vroegere progressieve vriendenkring van Gründgens behoort, begrijpt de keuze van zijn vriend niet in Duitsland te blijven.

Wanneer hij een idee aangereikt krijgt een roman te schrijven over een homoseksuele carrièrejager in het Derde Rijk, scheidt hij het personage van Hendrik Höfgen, gemodelleerd naar Gustav Gründgens.

Na enkele maanden werk in een huis achter het Amsterdamse Concertgebouw verschijnt in 1936 in Amsterdam de roman *Mephisto: Roman einer Karriere*. Het idee over de homoseksualiteit laat Klaus Mann vallen. Hij heeft een korte verhouding met Gründgens gehad en wil niet dat de roman op een persoonlijke wraakneming lijkt. Zijn personage staat voor de kunstenaar die, omwille van zijn carrière, bereid is zich aan te passen aan de politieke macht.

Anders dan de roman, geeft de gelijknamige film van 1981 een veel genuanceerder beeld van de kunstenaar die onder de druk van het politieke regime zich probeert te handhaven. Een doelgerichte observatie en analyse van de keuzes van de regisseur István Szabó geven daarom uitsluitsel over hoe de film het thema van de roman modelleert en reflecteert.

Uitwerking

De centrale vraag waar het onderdeel Duits/film inhoudelijk om draait is "*Het pact*" tussen kun-

stenaar en politieke macht. Dit is een deelaspect van het overkoepelende thema *Faust en Mefistofeles*. In een eerste inleiding kan aandacht geschonken worden aan de metafoor, die film en roman gebruiken, van het sluiten van het pact tussen Faust en Mefisto en Höfgen en het nazi-regime om de samenhang te verduidelijken tussen het thema en het deelaspect dat de leerlingen gaan onderzoeken.

Vervolgens werken leerlingen in werkgroepjes via vergelijking van film- en romanfragmenten aan een aantal verdiepingsoopdrachten, die allemaal te maken hebben met de vraag naar het "*hoe*", dat wil zeggen: er wordt onderzoek gedaan naar de specifieke manier *hoe* de film en *hoe* de literaire tekst de centrale vraag uitwerkt. De nadruk valt steeds op de specifieke mogelijkheden die film en literatuur bieden om het conflict tussen kunstenaar en politieke macht uit te werken, de personages te karakteriseren, spanning op te bouwen, ruimte en tijdverloop aan te geven.

Aan het eind presenteren de afzonderlijke werkgroepjes de resultaten van hun onderzoek en de producten die zij gemaakt hebben. In een gemeenschappelijke sessie worden de resultaten geëvalueerd.

Het leerproces omvat vier stadia: observeren, analyseren, conclusies trekken en kennis en inzicht toepassen in een andere context. De filmfragmenten zijn met een bepaald onderwijsdoel door de docent vooraf geselecteerd, ofwel met het oog op het feit dat ze een relevant verschijnsel illustreren (bijvoorbeeld perspectief, tijdaanduiding, personageontwikkeling met inzet van specifieke filmische elementen) ofwel het leerdoel is in de opdracht geformuleerd en leerlingen zoeken zelf fragmenten in de film, die het te onderzoeken verschijnsel illustreren.

Het leren observeren van filmfragmenten heeft te maken met het leren onderbrengen van de filmscène in een observatieschema, waarin per shot aangegeven staat, wat er te zien en te horen is, maar ook uit welke hoek er gefilmd is. Afbeelding 2 geeft een voorbeeld van een dergelijke opdracht.

Een dergelijk observatieschema biedt mogelijkheden voor verschillende analyses. Leerlingen kunnen bijvoorbeeld een samenhang ontdekken

Afbeelding 2: Opdracht
Bekijk het filmfragment enkele malen. Maak een observatieschema volgens het aangegeven voorbeeld.

shot Nr.	duur	cameragebruik kadrering	hoek	personages	gedragingen	dialogoog	geluid
1	6"	medium shot de camera bevindt zich buiten de theaterloge aan de balustradekant		Höfgens Lotte Lindenthal de minister- president	Höfgens in Mefisto- costuum staat in de theaterloge tussen Lotte en de minister- president. Zij zitten en kijken lachend naar hem omhoog.	de lippen bewegen, je ziet de drie personages lachen, maar hun gesprek is niet te horen.	rumoer van het publiek in het parket
2	2"	close-up

tussen het wegblijven van dialoog en het groeien van de spanning. Een grafiek van de spanning van shot tot shot laat zich ook binnen hetzelfde schema tekenen, door het verbinden van de aangebrachte pieken en dalen van de spanning. Bij het in kaart brengen van het cameragebruik zien leerlingen vaak dat er een samenhang bestaat tussen camerabeweging en vertelperspectief; het versnellen en het rekken van de tijd wordt zichtbaar; ze kunnen aan de observaties aflezen hoe de camera-afstand (totaal-shot, medium, close up) het personage modelleert door de aandacht op het geheel of een detail te richten. Om filmmateriaal doelgericht te kunnen observeren is het nodig enkele begrippen kort te

introduceren of te verwijzen naar de uitleg in het CKV1-informatieboek *Palet* over camera-afstand, camerabeweging, camerastandpunt, subjectieve en objectieve camera. In de analysefase vergelijken de leerlingen hun observaties van de filmfragmenten en de daarmee corresponderende romanfragmenten. Ze zijn op zoek naar de oplossingen die film en literatuur hebben gevonden voor het opbouwen van het verhaal rond het conflict tussen de kunst en de politieke macht, de ontplooiing van de personages, voor het oproepen van spanning, voor de dubbele bodems en het wisselende vertelperspectief. Elke werkgroep leest, bekijkt, vergelijkt en analyseert een van tevoren aan-

Afbeelding 3a: Vergelijkende opdracht.
Het pact met de duivel. De roman vertelt...

<p>1. Lees het romanfragment (bron 1*). Markeer de tekst waarin duidelijk is dat je de gebeurtenissen door de blik van Höfgens ziet.</p> <p>* bron 1 Mann, K., <i>Mefisto. Portret van een duivels kunstenaar</i> Roman, Utrecht/Antwerpen 1977, blz.219-221 van "Toen Hendrik de loge van de hoge heren betrad... "tot "Nu ben ik getekend..."</p> <p>2. Bepaal wat er met het vertelperspectief gebeurt in de zin: "Van de vette reus in het bonte uniform, van de pompeuze halfgod, zag Hendrik in zijn angst en trillende gespannenheid echter zo goed</p>
--

als niets.”

- Het vertelperspectief verandert niet. Hendrik is de enige die op de hoogte is van zijn spanning en opwinding, waardoor hij alles wazig ziet. De lezer volgt de gebeurtenissen in de loge door zijn ogen.
 - Er is een ander vertelperspectief in het spel. De verteller is op de hoogte van de emoties die Höfgen's blik vertroebelen, maar maakt tegelijkertijd zichtbaar wat Höfgen niet ziet (vette reus, bont uniform).
3. Bestudeer het vertelperspectief in alinea 5 en 6 aandachtig. Verklaar waarom het gesprek tussen Höfgen en de minister-president in de loge niet meer hoorbaar is, maar slechts als uitwisseling van gebaren te volgen is.

Afbeelding 3b: Vergelijkende opdracht.

Het pact met de duivel. De camera vertelt...

Bij het omzetten van dit romanfragment in een filmscène moet het vertelperspectief door de camerahandeling vertaald worden. In de hele scène zijn daarbij drie delen te onderscheiden:

- Höfgen betreedt de loge van de minister-president en Lotte Lindenthal en wordt begroet;
- Het publiek in het parket observeert wat er in de loge gebeurt.
- De gedachten van Höfgen bij het verlaten van de loge. (Paech, 107)

1. Regisseur A, B, C hebben voor verschillende oplossingen gekozen. Bestudeer deze oplossingen. Welke oplossing komt het beste met het vertelperspectief in de literaire tekst overeen? Geef argumenten.

A. Subjectieve camera. De camera komt binnen in plaats van Höfgen, in de loge van de minister-president. De kijker ziet alles door de blik van Höfgen. Hij (Höfgen/de camera) komt dicht bij de minister-president, geeft hem een hand en kan ook over de balustrade van de loge heen kijken naar het publiek op het parterre.

B. De camera staat op een korte afstand buiten de balustrade van de loge en filmt de minister-president en Lotte, die in de loge zitten en op de balustrade leunen. Achter hen is de deur te zien waardoor Höfgen de loge betreedt. Hij voert een gesprek met de minister-president, geeft hem een hand. De scène eindigt met een close-up van Höfgens gezicht, waarop zijn verwarring te zien is.

C. De camera heeft een positie ingenomen dicht bij de deur aan de binnenkant van de loge. Zij ziet Höfgen binnenkomen en volgt hem wanneer hij dicht bij de minister-president komt. Lotte, de minister-president en Höfgen zijn alle drie vanaf dit punt te zien. Ze komen in gesprek. Met een cut wordt de camera naar het publiek in de parterre verplaatst en laat zien dat iedereen naar boven, naar de loge kijkt. De camera volgt de blik van het publiek en beëindigt de scène met het inzoomen op het gezicht van Höfgen bij het verlaten van de loge.

gegeven aantal roman- en filmfragmenten en werkt aan een deelaspect, zoals de ontwikkeling van de personages of het vertelperspectief, aan de hand van voorgestructureerde opdrachten. Afbeeldingen 3a en 3b zijn voorbeelden van vergelijkende opdrachten.

Elke groep leerlingen gaat na het uitvoeren van

de analysefase de conclusies met de bijbehorende argumentatie vastleggen in een korte presentatie die bestemd is voor de andere werkgroepen. De resultaten van de onderzoekjes naar de afzonderlijke aspecten met betrekking tot ontwikkeling van de personages, vertelperspectief, tijd, ruimte, spanning, gebruik

van metaforen door film en roman worden in een gemeenschappelijke sessie aan elkaar gerapporteerd en onder sturing van de docent samengevoegd tot een geheel, zodat een duidelijk beeld ontstaat hoe de film en hoe de literaire bron het thema “*Het pact*” tussen kunstenaar en politieke macht reflecteren.

Het is een uitdaging voor de leerlingen verworven inzicht en kennis op het gebied van film en literatuur toe te kunnen passen in productieve opdrachten, waarin ze ook hun creativiteit kwijt kunnen. In de film *Mephisto* wordt bijvoorbeeld een wilde dansles in de studio van de danslerares en minnares van Höfgen dubbel, ook via de enorme spiegelwand, vertoond. De spiegel functie in de film kan op verschillende niveaus begrepen en geïnterpreteerd worden. Leerlingen komen in de regel in het analyseproces tot interessante verklaringen en de meest creatieven onder hen durven het aan deze scène met de hele spiegelsymboliek in literaire tekst om te zetten. De opdrachten zijn dusdanig gestructureerd, dat ze van concreet naar abstract verlopen en van receptief en beschrijvend naar productief. Voor leerlingen is het belangrijk het leerproces in deze richting mee te maken, om de moeilijkheidsgraad geleidelijk op te kunnen bouwen. De afsluitende opdrachten zijn de meest productieve maar ook de moeilijkste, omdat van de leerlingen verwacht wordt dat zij de conclusies van hun onderzoek van de geboden film/roman in een eigen “creatie” verwerken. In die zin zijn deze opdrachten optioneel en vormen een uitdaging voor de betere leerlingen.

Frans en muziek

Als voorbeeld van de muzikale interpretatie van het thema *Faust en Mephisto* hebben we de opera *La Damnation de Faust* van Berlioz gekozen. Deze bijzondere bewerking van de dramatische legende geldt als de meest indringende herinterpretatie van de stof in de Romantiek.

Door Gérard de Nerval's Franse vertaling komt Berlioz in 1828 voor het eerst met Goethe's Faust in aanraking. Nerval's vertaling is in proza gemaakt, maar bepaalde scènes, balladen, hymnen en liederen zijn in versvorm

geschreven. Deze fragmenten zet Berlioz op muziek, niet om de Faust tot een muziek-drama om te werken, maar louter om de poëzie een kans te geven muzikale vorm aan te nemen. Er ontstaan acht losse episodes, gebaseerd op muziek- en zangscènes van Goethe's Faust, genoemd *Huit scènes de Faust*.

In 1845 komt Berlioz op de *Huit scènes* terug en bewerkt zijn muziek in een veel geraffineerder vorm. De acht fragmenten worden alle in deze nieuwe compositie opgenomen. Ze staan nu niet meer los van elkaar, maar worden ingepast in een dramatische vertelling, waarin het personage en het lot van Faust – van zijn verlangen naar jeugd en liefde en zijn dorst naar kennis, tot zijn tragische einde in de afgrond van de hel – op een veel directer manier gestalte kregen. Berlioz heeft bedenkingen tegen de opera als genre. Hij noemt zijn werk dan ook “concert opera” of “dramatische legende” en heeft steeds de concertzaal en niet het theater op het oog.

Berlioz verbindt de scènes met elkaar, waarbij de handeling zich grotendeels niet op het toneel voltrekt, maar binnen de muziek zelf. Hij stelt de betekenis van de woorden en de lyrische expressie op de eerste plaats en zangtechnische hoogstandjes op de laatste. Vooral het tweede deel volgt Goethe's *Faust* redelijk nauwkeurig. Met een belangrijk verschil. Er bestaat geen pact tussen Faust en Mefistofeles. Mefistofeles stelt Faust simpelweg voor hem te vermaken en Faust gaat daarop in.

Uitwerking

De lessen zijn gestructureerd rondom de vraag hoe de romantische opera van Berlioz Goethe's drama *Faust I* bewerkt. Er worden vijf muziekscènes als uitgangspunt voor het maken van de opdrachten gekozen. Aan de ene kant zijn leerlingen bezig op grond van het bestuderen van bronnen te verkennen waarom de aangeboden muziekfragmenten een romantische interpretatie van de stof zijn. Aan de andere kant bestuderen ze hoe Goethe's tekst in muziek en zang is omgezet.

Via de opdrachten worden zij gewezen op het gebruik van folklore-elementen in de opera, bijzonderheden in de orkestratie, de overeenkomsten tussen de muzikaliteit van taal

Verwerkingsopdrachten

8a. Beluister bron 7c* scène 18

Faust veronderstelt dat Mefistofeles hem naar Margarita brengt. Hij brengt hem echter naar de hel. Hij is verdoemd. Hoe wordt de beweging in deze scène in muziek omgezet?

8b. Beluister bron 7c* scène 19

Faust wordt in de vlammen geworpen. De demonen dansen rond Mefistofeles. Vergelijk de taal van de demonen met de muziek. Wat valt jou op?

Evaluerende opdrachten

9a. Hoe past Berlioz inhoudelijk Goethe's stof aan?

9b. Hoe hangen deze aanpassingen met Berlioz' opvattingen over een romantische opera samen?

9c. In hoeverre zijn de aanpassingen een product van de muzikale vorm?

9d. Kun je zeggen dat Berlioz' opera *La Damnation de Faust* een muzikale omzetting van Goethe's *Faust I* is? Geef argumenten!

* bron 7c de scènes 18 *De rit naar de afgrond* en 19 *Pandemonium*

(poëzie) en de klank van de muziek. Enkele voorbeelden illustreren twee verwerkingsopdrachten en vier evaluerende opdrachten.

Engels en toneel

De middeleeuwse dokter Faust heeft, als hij al bestaan heeft, geleefd tussen 1480 en 1540. Tijdens 'zijn leven' is hij gesignaleerd in Parijs, Leipzig, Venetië en zelfs het Gelderse plaatsje Batenburg. In 1587 verschijnt in Duitsland het volksboek over Faust. Drie jaar later heeft Christopher Marlowe deze tekst bewerkt tot toneelstuk. De beroemde versie van Goethe verschijnt pas in 1808 (deel I) en in 1830 (deel II).

Uitwerking

Het stuk van Marlowe wordt in verschillende etappes aan de leerlingen gepresenteerd. Daarbij is gekozen voor de volgende benadering: oriëntatie op de auteur en het stuk, analyse van een aantal belangrijke facetten van het stuk en de verdieping van de stof. Om er voor te waken dat er doublures zouden optreden met de andere talen is het Faust- thema bij Engels gekoppeld aan de rol van de wetenschapper in de westerse cultuur.

Allereerst worden de leerlingen uitgenodigd zich te oriënteren op Christopher Marlowe, de auteur van *Dr. Faustus*. Wie was hij? In welke

tijd leefde hij? Wat voor soort toneel werd er in die tijd gemaakt? Welke stukken heeft hij geschreven en wat is hun inhoud? Deze vragen kunnen opgelost worden met behulp van elektronische biografieën die te vinden zijn op de volgende website: <http://www.luminarium.org/renlit/marload.htm>.

Het principe van samenwerkend leren is hierbij geschikt als didactisch hulpmiddel. Groepen leerlingen (4 à 5 per groep) werken een aantal biografieën om tot een gezamenlijke biografie. De docent moet bij het groepswerk twee principes in de opdracht inbouwen: positieve wederzijdse afhankelijkheid en individuele aanspreekbaarheid. Het eerste principe kan hij verwezenlijken door de leerlingen verschillende rollen te geven. Een paar voorbeelden: één leerling maakt de aantekeningen, een ander checkt of iedereen het snapt, een volgende is verantwoordelijk voor het materiaal en de laatste houdt de moed er in, hij functioneert als pretletter. Door aan te geven dat elke leerling toelichting moet kunnen geven bij de gezamenlijke biografie wordt het tweede principe gewaarborgd.

Een tweede oriëntatie is het klassikaal lezen van een aantal fragmenten. De leerlingen vormen zich zo een beeld van de inhoud van het hele stuk. Het is aan de docent om een keuze te maken. Deze zou er zo uit kunnen zien:

Afbeelding 5: Fragmenten uit Dr. Faustus

1. Proloog: blz.22-25 en scène 1: blz. 24-29: Faustus begint met de toverkunst
2. Scène 5, blz. 62-69: Faustus tekent een contract met Mephistophiles
3. Scène 7, blz. 82-91: De discussie over astronomie tussen Faustus en Mephistophiles
4. Begin tweede deel, blz. 102-103: Faustus' luchtreizen voor zijn aankomst in Rome
5. Slotscène 2, blz. 124-125: Faustus aan het hof van de Duitse keizer
6. Scène 7, blz. 184-189: De eeuwige verdoeming van dr. Faustus

Na deze oriëntatie is een dramaturgische analyse van het stuk essentieel voor het begrijpen van de tekst. Een uitleg van de Aristotelische kenmerken door de docent geeft de leerlingen een instrument om het stuk te analyseren. De docent kan bepaalde vakjes uit onderstaand schema van

tevorens invullen om de leerlingen te helpen hun taak uit te voeren. Eenzelfde schema kan gemaakt worden voor de voornaamste dramatische rollen: de protagonist, antagonist, tritagonist en het koor. Beide analyses kunnen als groepswork in de klas worden uitgevoerd en in een posterpresentatie worden besproken.

Afbeelding 6: Dramaturgische analyse

Aristotelische kenmerken	Van tot...	Belangrijke citaten
a) <i>expositie</i> : in dit gedeelte wordt verteld wat er gaat komen; vaak worden ook bijzonderheden over personages, hun onderlinge verhoudingen en eventueel hun voorgeschiedenis aan het publiek kenbaar gemaakt.		
b) <i>intrige</i> : er komt een verwikkeling op gang die een bepaalde spanning opwekt.		
c) <i>climax</i> : de dramatische spanning wordt nog meer opgevoerd.		
d) <i>catastrofe</i> : het hoogtepunt van de spanning en tegelijkertijd het begin van de ontknoping		
e) <i>peripetie</i> : de beslissende wending ten goede (de held blijft leven) of ten kwade (de held sterft) en de afwikkeling van het toneelstuk		

De rol van de komische scènes en hun relatie met het verhaal van Faustus lenen zich voor een bewerking in een visuele organizer. Zo'n deelonderzoek zou er aldus uit kunnen zien.

Opdracht

Wat is de functie van de komische scènes in het stuk en welke relatie hebben zij met de belangrijkste verhaallijn van dr. Faustus en Mefistofeles? Vul onderstaand schema in door de functie te benoemen. Je hebt de keuze uit de volgende mogelijkheden:

- 1. Een opvulling van een tijdsprong
- 2. Een parodie op de plot, die parallel aan de plot wordt gepresenteerd
- 3. Een vooruitlopen op gebeurtenissen die nog moeten plaatsvinden
- 4. Een komische noot als onderbreking van de dramatische verhaallijn

Afbeelding 7: Onderzoek komische scènes

Waar?	Onderwerp?	Functie			
		1	2	3	4
Deel 1, scène 2	Komische scène met Wagner en de twee leerlingen				
Deel 1, scène 4	Komische scène met Wagner en Robin				
Deel 1, scène 6	Komische scène met Robin en Dick				
Deel 2, scène 2	Komische scène met Robin de diefstal van Dick				
Deel 2, scène 10	Komische scène met Robin, Dick en Carter				

Als laatste stap kunnen de leerlingen zich verdiepen door de thematiek van *Dr. Faustus* te vergelijken met andere bekende literaire werken. ‘Beroemde’ geleerden uit de westerse cultuur als dr. Jekyll, dr. No, dr. X en dr. Strangelove worden onderwerp van onderzoek. Het medium film geeft in deze zeer bruikbaar materiaal.

Nederlands en literatuur

Het zal de gemiddelde docent Nederlands niet al te veel moeite kosten om een aantal teksten te noemen waarin de duivel een vooraanstaande rol speelt: *Theophilus*, *Mariken van Nieumeghen* en *Lucifer* van Vondel. Bij een vertaling van het Faustthema naar de Nederlandse literatuur kunnen niet alle teksten gebruikt worden waarin de duivel een centrale rol speelt. Bij het

vak Nederlands worden hier twee elementen van de Faustmythe bestudeerd: het contract met de duivel en de omkering van het Faustthema.

Het contract met de duivel

Als oriëntatie kan de volgende opdracht zinvol zijn, niet alleen voor de behandeling van het Faustthema in de Nederlandse literatuur, maar ook als voorbereiding op een vakoverstijgende behandeling.

Er kan gedacht worden aan de volgende bronnen: *Lijmen/ Het been* van Willem Elsschot, *De wetten* (hoofdstuk 4: *De priester*), *Een moderne Antonius* van Simon Vestdijk, *De weg naar het licht (Faust)* van J.M.A. Biesheuvel, *De Gallische ziekte* van Louis Ferron en eventueel twee avonturen van Suske en Wiske: *De poenschepper* en *De poppenpakker*.

Opdracht

Zoek in verschillende bronnen naar de kenmerken van de figuren Faust en Mefistofeles. Geef deze kenmerken weer in een schema.

Wat betekent deze inventarisatie voor je interpretatie van de figuren Faust en Mefistofeles?

Wat vind je van de oorspronkelijke Faustmythe terug het gelezen boek? In hoeverre wijkt de auteur af van de oorspronkelijke figuren?

Vul hiervoor het onderstaande schema in:

Afbeelding 8: Kenmerken Faust en Refistofeles

Kenmerken die specifiek zijn toe te schrijven aan Faust en Mephistofeles	Gemeenschappelijke kenmerken	Kenmerken die specifiek zijn toe te schrijven aan de personages uit het gelezen boek

Centraal in elke Fausttekst staat het afsluiten van een contract met de duivel. Een personage roept vanuit een vertwijfelde, uitzichtloze situatie de duivel te hulp waaraan de duivel maar al te graag gehoor geeft. Voorwaarde is echter dat het personage voor een bepaalde tijd zijn ziel verkoopt in ruil voor kennis, macht, aanzien of wat dies meer zij. Toch is het personage na verloop van tijd niet gelukkig: hij krijgt berouw over zijn zondige leven. Om weer opgenomen te worden als lid van de Kerk, moet hij schuld belijden en boete doen.

Hoe komt het contract met de duivel in de

hierboven genoemde teksten voor? Een klassikaal onderzoek naar de verschillende teksten kan met behulp van onderstaand schema uitgevoerd worden (zie afbeelding 9). Elke groep leerlingen bestudeert het duivelscontract in het uitgekozen boek. Daarna volgt een klassikale bespreking van de overeenkomsten en verschillen.

Het omgekeerde Faustthema

Interessant in dit opzicht is de verschuiving die is opgetreden in de behandeling van het Faustthema. In de modernste Nederlandse literatuur vinden we een tweetal boeken waarin

Afbeelding 9: Duivelscontract

De Faustmythe	Gelezen boek
1. Het aanroepen van de duivel	1.
2. Het sluiten van het contract met de duivel	2.
3. Het berouw, gevolgd door boetedoening en verlossing	3.

als het ware het Faustthema is omgekeerd: *Witte tongen* (1997) van Wouter Godijn en *De vieze engel* van P.F. Thomése. Het is niet zo gemakkelijk om de leerlingen zich bewust te laten worden van deze omkering. De docent speelt in deze een zeer belangrijke rol. Uiteindelijk zullen de leerlingen moeten ontdekken dat Godijn zijn Faustfiguur niet eerst het leven laat verkennen en hem daarna naar de hel stuurt, maar dat eerder van een omgekeerd proces sprake is. Bij Thomése heeft het personage Bertus Bovenkamp zelf niet de drang om te streven naar de allerhoogste kennis, succes. Deze drang wordt van buitenaf aangebracht door Galimatias Kist, die bovendien de gestalte van een engel heeft aangenomen. Om deze conclusies te bereiken kan de docent de volgende opdrachten verstrekken.

Wouter Godijn: *Witte tongen*.

Opdracht

Gegeven 1:

In Bzzlletin nummer [256/57, mei/ juni 1998] bespreekt Ron Elshout *Witte tongen*. Dit artikel heeft als titel: *Een omgekeerde Faust*. De suggestie wordt gewekt dat we met meervoudige persoonlijkheden te maken hebben. Het herhalen van de beginzin van de roman [‘*Gisteren bij mijn vader op bezoek ...*’] op blz. 331 levert de conclusie op dat de schrijver Hans Schravenzand en de psychiater Gerard Burgt facetten van één bepaalde persoon blijken te zijn. De lezer heeft het boek van Hans in zijn handen.

Gegeven 2:

Gelet op de titel van het eerste hoofdstuk ‘*Mister Hyde, I presume?*’ wordt de relatie tussen Gerard Burgt en Odo de Ridder vergeleken met die tussen dr. Jekyll en Mr. Hyde. Gerard Burgt = Odo de Ridder.

Voor de opdracht zie afbeelding 10.

Afbeelding 10: Witte tongen

Ben jij het eens met de stelling Hans = Odo + Gerard? Werk hiervoor onderstaand schema uit:

Argumenten pro:	Argumenten contra:
1. _____	1. _____
2. _____	2. _____
3. _____	3. _____
4. _____	4. _____

Afbeelding 11: De vieze engel

Personage	Eerste indrukken	Eindoordeel Commentaar
Bertus Bonenkamp		
Galimatias Kist		

Opdracht

Na het lezen van Witte tongen bestuderen jullie in groepjes¹⁾ van vijf elk een andere persoon van het boek. Daarvoor komen de volgende personages in aanmerking: Gerard Burgt, Odo de Ridder, Hans Schravenzand, Paulien en Bernadette. Daarna vertellen jullie elkaar wat je hebt gevonden. Samen proberen jullie een relatie te leggen tussen de vijf personen en hun rol in het gehele verhaal.

P.F. Thomése: *De vieze engel*

De bedoeling van deze opdracht is de persoonsbeschrijving van de twee belangrijkste figuren in *De vieze engel* in kaart te brengen. Vul eerst onderstaande tabel in. In de eerste kolom vind je de namen van Bertus Bonenkamp en Galimatias Kist. In de tweede kolom geef je met steekwoorden je eerste indrukken. In de derde kolom geef je je eindoordeel over de beide personages. In de laatste kolom kun je uitleggen waarom je mening wel of niet veranderd is ²⁾. (zie afbeelding 11.)

Opdracht

1. De klas wordt verdeeld in twee gelijke groepen, die op hun beurt later opgesplitst worden in groepjes van vier. De ene groep krijgt de opdracht de gegevens over de persoonsbeschrijving van Bertus Bonenkamp verder uit te werken. De andere groep doet hetzelfde voor het personage Galimatias Kist.
2. In kleine deelgroepen interviewen de leerlingen elkaar. Daarna worden de rollen omgekeerd. Daarna wordt in de deelgroep kort verslag uitgebracht wat ieder heeft gezegd.
3. De docent vraagt wat de leerlingen van deze opdracht hebben geleerd en wat zij in de deelgroep hebben gezegd.
4. In een leergesprek worden de persoonsbeschrijvingen van de beide personages uitgediept en door beide groepen van een laatste commentaar voorzien ³⁾.

Conclusie

De hier aangeboden stof is ons inziens geschikt voor leerlingen uit de twee hoogste klassen van het VWO of gymnasium. Die leerlingen zijn als

het ware op ontdekkingsreis, zo vertellen zij in de evaluatie. Vooral het gegeven dat een werk terug te voeren is op oudere bronnen fascineert hen. De receptie van een thema als Faust zorgt er voor dat zij een samenhang gaan ontdekken tussen de verschillende kunstvormen. Daarom is bewust gekozen voor een toneelstuk, een roman, een opera en een film. Bij een dergelijk project is het aan te raden dat verschillende benaderingswijzen van het thema in de verschillende vakken aan de orde komen. Daarom ligt soms het accent op Faust als alchemist, dan weer is hij de wetenschapper. Zelf een omkering van het thema biedt de leerlingen de broodnodige variatie. Het is zeker niet de bedoeling geweest dat docenten uit de hier besproken vakken zich verplicht moeten voelen mee te doen. Dat kan gelet op de hoeveelheid uren literatuur in de Tweede Fase vaak niet eens. Een combinatie met CKV biedt wellicht perspectief om kunstzinnige aspecten van het thema aan de orde te stellen (Delacroix en Berlioz).

Noten en literatuur

- 1) Deze opdracht heeft als didactische samenwerkingsstructuur 'Experts'. Voor verder informatie, zie S. Ebbens e.a. *Samenwerkend leren*. Groningen, 1997. Blz. 49 en 50.
- 2) Opdracht ontleend aan J. Mulder. *Literatuur in het studiehuis*. Zutphen, 1997. Blz. 111.
- 3) Deze opdracht is bekend als het driestappeninterview. Een uitvoerige beschrijving is te vinden in: S. Ebbens e.a. *Samenwerkend leren*. Groningen, 1997. Blz. 47 en 48.

Berlioz, H., *La Damnation de Faust*, The Decca Record Company Limited, Londen 1996
Ebbens, S e.a. *Samenwerkend leren*. Groningen, 1997.
Godijn, W. *Witte tongen*. Amsterdam, 1997
Mann, K., *Mefisto. Portret van een duivels kunstenaar*. Roman, Utrecht/Antwerpen 1977.
Mulder, J. *Literatuur in het studiehuis*. Zutphen, 1997.
Paech, J., *Literatur und Film: Mephisto*. Frankfurt am Main, 1984.
Thomése, P.F. *Haagse liefde & De vieze engel*. Amsterdam, 1996.
Zonneveld, L., *Nazi-duivel*, in: De Groene Amsterdammer van 19 juli 1995.